

Sántha Ágnes
ELTE Doktori Iskola
E-mail: santhaagnes@yahoo.de

SZINGLI ÉLETFORMA BUDAPESTEN

Bevezetés. A kutatás tárgya és módszere

A szingli jelenség két-három évtizedes késéssel, a kilencvenes évekre Magyarországot is elérte. Érkezésekor magával hozott egy bizonyos szókészletet („szingli”), és az új terepen kialakított – egyelőre magyar toldalék hozzáadásával – meglehetősen furcsán hangzó, helyi színezetű fogalmakat („szingliség”).

Noha Magyarországon is egyre több fiatal egyedülálló él. Számuk folytonos növekedésének hátterében összetett feltételrendszer húzódik meg, melynek legfontosabb elemeiként a szakirodalom az általános jólét és társadalmi biztonság következtében teret hódító individualizációt, az életformák pluralizálódását és az értékrendi változásokat jelöli meg (Giddens 1992, Beck 2003, Inglehart 1997, Schulze 1992).¹

A fiatal egyedülállók csoportja nálunk még nem került a társadalomtudományi érdeklődés homlokterébe.² Így a szingli-kérdés szubjektív oldalának vizsgálatára sem került még sor. Erre vállalkoztam ebben a dolgozatban. Tizennégy magyar szingli önértelmezési és érvelési módjait vizsgálva az individualizációs tézis egyfajta „tesztelését” végzem az új életforma példáján. Individualizáltak-e a magyar szinglik? Hogyan élik meg a „szingli-létet”, hogyan értelmezik életformájukat, és milyen diskurzust építenek köréje?

¹ Az elméleti hátteret jelen dolgozat keretei között nem áll módomban részletesen tárgyalni.

² A magyar szinglik életformájával eddig egyedül Utasi Ágnes foglalkozott (Utasi 2001, 2003).

E kérdések megválaszolásához 14 részben strukturált életút-interjú alapján végeztem diskurzuselemzést. Az interjúalanyokat - nyolc férfit és hat nőt – „hólabdamódszerrel” gyűjtöttem össze.

Kit nevezünk szinglinek? A szakirodalom az álláspontok különbözőségéről tanúskodik. E tanulmány céljaira kizárólag objektív, az életformára (nem az életstílusra) vonatkozó kritériumokat fogalmazok meg, meglehetősen kissé önkényes módon: szingli minden 30 év fölötti személy, aki saját háztartást vezet, nem tart fenn egy általa tartósként értelmezett párkapcsolatot és nincs gyermeke.

Kutatásom tárgya az a társadalmi csoport, amely a leghajlamosabb a nyugati életmód-minták átvételére, és amelyben az életformák pluralizálódása, köztük a szingli életforma kétségtelenül létezik és terjed: a budapesti diplomás harmincasok. Míg a házasság intézménye össztársadalmi szinten kisebb-nagyobb mértékű presztízsvesztést könyvelhet el, addig az individualizált életformák elsősorban a jól szituált, nagyvárosi, diplomás fiatalok körében vannak terjedőben. Noha az egyéni tapasztalatok és kapcsolati hálók szerepe vitathatatlan, e társadalmi és életkori összetételét tekintve homogén csoport tagjai hasonló élmény- és tapasztalatstruktúrára tettek szert, és életformájukra nézve feltehetően hasonló attitűdöket tapasztalnak környezetükben. Ez indokolja társadalmi csoportként való vizsgálatukat.

A harmincas generáció egyötöde él egyedül, állandó partner nélkül. Saját háztartásban, állandó párkapcsolat és gyermek nélkül, tehát az imént meghatározott „szingli” életformában a harmincas nőknek mindössze 4, 3%-a, a férfiaknak pedig 6, 3%-a él.³

Az interjúk fókusza kutatási kérdésemnek megfelelően a szingli életforma volt. A szingli létértelmezést és az arról szóló diskurzust vizsgálom.⁴ Azokból a

³ Célcsoportunk ennél valamivel szűkebb: a magasan kvalifikált budapestieket vizsgáljuk.

⁴ Arra kértem interjúalanyomat, ebből a szemszögből meséljék el életüket, annyira részletesen, amennyire azt jónak látják és azokra az életszakaszokra, témakörökre, élményekre, állapotokra koncentrálnak,

szempontokból tettem ezt, amelyekből a nyugati szakirodalom az életforma lényegét megragadja: az életforma háttérében meghúzódó motivációk/okok és ehhez kapcsolódóan az egyedüllétről felépített értelmezési sémák (egyszerűen fogalmazva, a „milyen egyedül?”-kérdés), valamint a mikrotársadalmi kapcsolatrendszer szempontjából. Ezek mellé indokoltnak éreztem két új kérdéskör bevezetését, nevezetesen a vágyott-elképzelt társsal szembeni elvárásokét és a szinglik társkeresési szokásait. Az utóbbi két témakör vizsgálatának szükségessége a kutatás folyamatában, az interjúkészítés során vált nyilvánvalóvá. E négy témakört külön fejezetekben tárgyalom.

1. Szingli-típusok a budapesti diplomás fiatalok körében

A magasan kvalifikált budapesti fiatalok az a sokaság, amelyben az „individualizált” értékpreferenciák és az új életformák megjelenése a legvalószínűbb.

A kérdés megválaszolásához segítséget nyújt a mai budapesti szinglik típusainak azonosítása az életforma háttérében húzóó motivációk alapján.

1.1 Szingli életforma tartós párkapcsolat után

Interjúalanyaim túlnyomó többsége már élt tartós párkapcsolatban. Ezek a kapcsolatok szinte kivétel nélkül együttélést, azaz élettársi kapcsolatot vagy házasságot jelentettek. Azt látjuk, hogy nálunk legnagyobb gyakorisággal párkapcsolatának felbomlásával válik valaki szinglivé.⁵ Tizennégy alanyom közül mindössze három férfinak nem volt még élettársa. Első megközelítésben ez arra világít rá, hogy Budapesten a szingli életforma átmeneti jellegű. Nincs tehát állandó szingli-réteg, hanem meglehetősen nagy a fluktuáció ebben a csoportban.

amelyeket életformájukra nézve relevánsnak tartanak. Az elbeszélést minimálisan kontrolláltam: az általam fontosnak vélt, ám a kérdezett által nem említett témákra rákérdeztem, illetve egyes történetek részletesebb elmesélésre szólítottam fel.

⁵ Ez a megállapítás egybecseng Utasi Ágnes kutatási eredményeivel (Utasi 2003).

A szingli populáción belül tapasztalt önértelmezési különbségek elsősorban abból adódnak, hogy az illetőnek volt-e már általa tartósnak értelmezett párkapcsolata. Úgy az elhagyottak, mint a kapcsolatból kilépők narratívái a volt partnerkapcsolat(ok) köré épülnek, ám az egyedüllét másként élhető meg ebből a két élethelyzetből. Nem így az önérzetében megsértett elhagyott fél, aki “az első sokk” után azonnal párkeresésbe kezd.

A tartós párkapcsolatot követő egyedüllét háttérében többféle tényezőt azonosíthatunk. Van, aki a társra találást isteni kegyelemként, az emberi racionalitáson túlmutató és tőlünk független adományként értelmezi és erre vár, míg más azt hangsúlyozza, hogy korábbi kapcsolatának felbomlása után még nem bukkant rá a megfelelő társra, noha keresi erre az alkalmat.

A fővárosi „felszínesebb” emberi kapcsolatok⁶ a szülővárosából Budapestre költözött fiatal elszigetelődését, hontalanságát okozhatják. Az új környezethez való alkalmazkodás képessége természetesen személyiségfüggő. Van, aki éppen a nagyvárosi élet „pezsgését” kedveli, mások annak idegenséget, az emberekkel való kapcsolatteremtés nehézségét hangsúlyozzák. A munkavállalás céljából a fővárosba költöző fiatal számára hosszú ideig gondot okozhat egy párkapcsolat kialakítása, nemcsak munkahelyi teendői miatt.

Szándékolt, tudatosan vállalt szingli életformára is találunk példát. Az, akinek már volt tartós párkapcsolata és időlegesen egyedül szeretne élni, különböző okokból dönthet így. Egyik interjúalanyom szerencsejáték-szenvedélye miatt nem vállalkozik párkapcsolatra, az ugyanis tönkretette előző kapcsolatát. Ismét mást túlságosan igénybe vesznek munkahelyi gondjai és a szakvizsgájával járó nehézségek. Nemcsak szabadideje kevés, de figyelme is máshova összpontosul, ezért jelen pillanatban nem

⁶ Utasi 2001.

tudna kellő időt és energiát fordítani egy párkapcsolatra, különösképpen annak kezdeti, időigényes szakaszában.

Azok, akik jelenleg nem vágnak új párkapcsolatra vagy nem vállalkoznak rá, pillanatnyi nehézségeikre hivatkoznak. Ez az egyedüllét megélésének mikéntjét is befolyásolja. Mint láttuk, aki még nem dolgozta fel előző párkapcsolata megszakadását vagy az abban történeteket, illetve aki egyéb magánéleti vagy munkahelyi gondokról számol be, annak kifejezetten szüksége van az ideiglenes egyedüllétre, vágyik rá mindaddig, amíg túljut nehéz életszakaszán. Mindez nem jelent feltétlenül magányt - hangsúlyozzák a szándékosan egyedül élők. Ám fontos kiemelni, hogy ők is átmenetiként értelmezik életformájukat.

Nem feltétlenül magányosak a „véletlenül”, saját szándékuktól függetlenül egyedül élők sem, akik korábbi kapcsolatuk után már szívesen vállalnának új érzelmi elköteleződést. Elsősorban a társadalmi életben aktív férfiakat kötik le annyira a különböző tevékenységek és az ezek révén szerzett ismeretségek, barátságok, hogy az elszigetelődés, a magányérzés fel sem merül. A barátok és a család által nyújtott érzelmi támasz a legtöbb szingli számára mentőövet jelent a magány ellen.

Ám a magánéleti harmónia és az intim kötődés iránti igény más természetű társas szükséglet, mint a barátság, bármennyire is szoros legyen az. Túl a párkapcsolat szexuális vonatkozásain, az állandó társ a „valakihez tartozás” érzését nyújtja és harmonikus érzelmi háttérrel biztosít mindkét nem számára. Ennek hiányát semmi sem kompenzálhatja - érvelnek interjúalanyaim.

Éppen ezért nem találunk olyan személyt ebben a csoportban, aki – akár mennyire megviselte előző kapcsolata – csalódottsága miatt minden további kapcsolattól elzárkózna és véglegesnek tekintené jelenlegi életformáját. A feltöltődés, a lelki egyensúly visszaszerzése után az “átmeneti szingli” késznek érzi magát egy új kapcsolatra.

A jól szituált fiatal szinglik tisztában vannak életszínvonaluk előnyeivel; a szakmai sikerek és a jó anyagiak biztonságot nyújtanak számukra. A rugalmas munkaidőben dolgozók és az otthondolgozók szerencsésebbnek érzik magukat a legtöbb embernél, akik monoton, rutinszerű hétköznapiakat élnek. A mindennapi program másoktól független megszervezésének lehetősége maga a szabadság. Mindez nem pótolja a tartós magánéleti hiányt, mégis elviselhetőbbé teszi.

A jól megfontolt érdekből, a karrierépítés miatt választott és tartósnak értelmezett egyedüllét egyetlen interjúalanyomnak sem célja. A „magánélet vagy karrier” dilemmája sem a nők, sem a férfiak számára nem vetődik fel. A kettő között egészséges egyensúlynak kell lennie - érvelnek. A munkához is szüksége van az embernek arra a lelki harmóniára, amit a „rendezett” magánélet nyújt.⁷ Annál inkább, minél felelősségteljesebb az ember munkája.

1. 2 Az állandó szingli életforma

1. 2. 1 Aki még nem talált társra: „A szabadságot értő, érző, de azzal nem visszaélő nő... nem nagyon találkoztam vele.”

Nevezhetnénk „idealistának” is ezt a szingli férfit. Életformája szándékolt: mivel még nem talált igényeinek mindenben megfelelő társra, a jól kereső fiatal értelmiségi nem köt kompromisszumot, nem éri be kevesebbrel pusztán a kapcsolat tényéért. A szándékoltság mögött azonban nem végleges döntés húzódik meg; a párkapcsolat itt sem kizárt. A tartós szingli-lét valójában átmenetiként értelmezett életforma. A karrierjét tudatosan megtervező férfi örömet leli munkájában és fontosnak tartja azt úgy

⁷ A párkapcsolati élet közvetetten a munkatevékenységet is befolyásolja, véli Buda Béla és Szilágyi Vilmos a partnerkapcsolatok pszichológiájáról írt könyvükben. A szerzők a magánéleti harmónia munkakedvet és -minőséget serkentő hatását hangsúlyozzák: „De vajon lehet-e egyáltalán teljes értékű munkát végezni, ha az ember magánélete rendezetlen, s emiatt gondolatai másfelé járnak, vagy éppen boldogtalannak, szerencsétlennek érzi magát? Nyilvánvaló a válasz ezekre a kérdésekre.” (Buda – Szilágyi 1974: 8)

az önkiteljesedés, mint a megteremtett magas életszínvonal fenntartása szempontjából. Ám nem a karrier érdekében választotta a szingli életformát: nem utasítja el a magánéleti kötöttséget és minden olyan tényezőt, amely a szakmai siker útjában állhat.

Ha az ideálisnak tartott partner megjelenne, semmi sem állna a páros élet és a gyermekvállalás útjában.

Aki mindig egyedül élt, legfeljebb rövid ideig igazodott valakihez érzelmileg és a hétköznapi megszervezésében, az rendszerint nem panaszkodik magányról, hanem kifejezetten jól érzi magát egyedül. Harmincas éveire az ember kialakítja a maga életritmusát, ami gyakran elkényelmesedéssel is jár, és amiből már nehezen vált. Egyre nehezebbé válik a másikkal való alkalmazkodás.

1. 2. 2 A „későn érő” típus

Ebben a típusban érhetők tetten az anyagi jólét ellenére (vagy éppen amiatt?) a házasságkötést/élettársi viszonyt halasztó férfiak, akik száma az utóbbi években jelentősen növekedett. Ez a szingli nem azzal érvel életformája mellett, hogy ráér még családot alapítani vagy először anyagi javakat kíván felhalmozni, hanem azzal, hogy érzelmileg még nem érett meg a tartós párkapcsolatra, az azzal járó felelősségre és az érzelmi-szexuális kizárólagosságra.

A fejlődés fogalma („valahogy fejlődök szerintem”) eleve azt feltételezi, hogy az uralkodó társadalmi modellt, a tartós párkapcsolatot még az sem kérdőjelezi meg, akinek soha nem volt állandó társa. A házasság/élettársi viszony normatív modellje még a magas státusú nagyvárosi fiatalok körében is tartja uralkodó pozícióját.

Nem állíthatjuk, hogy Magyarországon nincs olyan szingli, aki szándékolt jelleggel véglegesen lemond a tartós párkapcsolatról. Ám az, hogy viszonylag kisszámú nem reprezentatív mintában ilyen személy egyáltalán nem fordult elő (sem azok között, akik már éltek párkapcsolatban, sem a tartósan szingli életformát folytatók

között), annyit mindenképpen sejtetni enged, hogy ez nem tartozik a tipikus szingli-motivációk közé - legalábbis egyelőre -, és semmiképpen sem ez az uralkodó gyakorlat. A „megrögzött” szingli, akit Nyugaton az alternatív életformák élharcosaként tart számon a szociológia és a közgondolkodás egyaránt, nálunk ma csak elszórt jelenség.

2. Szinglik és barátaik

A családban élők számára a közvetlen kapcsolatok ideális esetben adottak; feltételezhető, hogy az egyedül élők sokkal inkább rá vannak utalva „külső” kapcsolati hálók fenntartására. Ezt sugallja legalábbis a nyugati szinglik életmódja, akik sok munkát fektetnek be a barátokkal való kapcsolattartásba - erre enged következtetni a telefon- és internetszámlák példája. Az egyedül élők számára a barátok jelentik a túlélési garanciát (Meyer/Schulze 1989: 99).

Az individualizációs tézis a választott kapcsolatok instrumentalizálását tételezi. „A legkülönbözőbb eshetőségekre kell kapcsolati köröket felépíteni és ápolni” (Beck 2003: 225). A fiatal egyedül élők kapcsolati hálójának átlagos nagysága Németországban 5, 8 személy (Schlemmer 1994), nagyobb, mint a hasonló korú családosoké. Az ismeretségi körben saját kezdeményezésből létesített és fenntartott baráti kapcsolatokról van szó.

A budapesti fiatal értelmiségi szinglik ismeretségi és baráti köre túlnyomórészt családos vagy partnerkapcsolatban élő kortársakból áll. Ehhez a tényhez kapcsolódik a leggyakrabban megjelölt, valamennyiük által az egyedüllét fő okaként említett tényező: az ismerkedési lehetőségek hiánya a baráti körön belül vagy azon keresztül. Harmincas éveikre a baráti társaság és az ismeretségi kör tagjai nagyrészt már házasságban/élettársi viszonyban élnek. A korábbi intenzív kapcsolattartás ritkábbá válik, hiszen a családosoknak nincs már annyi lehetőségük a közös időtöltésre. Amikor hosszabb partnerkapcsolata véget ér, az újdonsült szingli (látni fogjuk, elsősorban a férfi)

kétszeres elszigetelődést érezhet. Régi barátságai megmaradtak, de a másik fél családi teendői miatt ritkán nyílik alkalom közös időtöltésre, intenzív kapcsolatápolásra. A volt partnerrel közösen kialakított baráti kör pedig a párkapcsolattal együtt megszűnik.

A szingli nők „háttérintézményeket” tartanak fenn. A lánytestvér vagy a legjobb barátnő családja jelenti számukra a „pótcsaládot”. Az egyedül maradt nő korábbi partnerkapcsolata/házassága idején is ápolta a viszonyt legjobb barátnőjével, most pedig saját család híján, a testvéré/barátnőé mellé szegődik mintegy családtagként. Velük tölti az ünnepeket, esetleg a hétvégéket, besegít a gyermeknevelésben. A pótcsalád intézménye azért jelentős, mert ez a viszonyítási pont a környezetében, amely az egyedül élő nő vágyait alakítja. A pótcsaládról szóló női narratívákat ugyanis rendszeresen olyan általános értékelés követi, hogy a család jelenti azt a biztos hátteret, amely az egyént a külvilág negatív hatásaitól megóvjá és amelyre gondok, problémák esetén számíthat. Ha nem is konkrét segítségnyújtásban nyilvánul meg, akkor is ösztönzést, erőt ad maga a tudat, hogy lelkiekben nincs egyedül.⁸

A pótcsaládosok történetei olyan erős családpárti attitűdről árulkodnak, amelynek – legalábbis az érvelések szintjén – nem képezi részét a család esetleges hátrányainak mérlegelése. Azok a nők, akik számára nem adott a kortárs környezetből ez a fajta közeli referencia, távolabbi „eseményeket” vesznek alapul életformájuk pozitív és negatív oldalainak számbavételéhez. Rendszeresen előfordul ezekben az elbeszélésekben a boldogtalan családok példája, elsősorban a nők elleni családon belüli erőszaké. Ilyen megközelítésből a szingli életforma pozitívumai felerősödnek a női érvelésekben: nem jó egyedül, de mégis méltóbb élet, mint „rossz” családban.

A női háttérintézményt, a pótcsaládot figyelembe véve látható, hogy a szingli férfiak általában társtalanabbak a nőknél, hiszen legjobb barátjuk/barátaik már családot

⁸ Igen fontos a közvetlen környezetből származó minta a nők gyermek iránti vágyának kialakításában és fenntartásában is.

alapított(ak), és a kapcsolattartás, egészen pontosan a találkozás nehezebbé, körülményesebbé vált. Pótpapára nincs szükség, vagy a férfiak barátsága nem a női barátságok mintái szerint szerveződik - azaz nem a mindennapi apró segítségnyújtások, a gyakori együttlét és a másik családjába való beépülés alapján. Ezzel együtt a férfi szinglinek is van bizalmas barátja, akire szükség esetén számíthat, ám a családos baráttal való kapcsolattartás említett nehézsége miatt a barátság objektív mércéje „rosszabb” eredményeket mutat, mint a nők esetében.

A barátság iránti szükséglet tehát nem nemi alapú.⁹ Az intenzív barátnői kapcsolatok és a kevésbé intenzív baráti kapcsolatok nem arról árulkodnak, hogy a nőknek inkább volna igényük bizalmas barátira. A szingli nő és családos nő közötti, illetve szingli férfi és családos férfi közötti kapcsolattartás két okból szerveződhet eltérő sémák alapján. Az egyik az, hogy a fő kereső férfi társadalmilag kötött ideje (munkára fordított ideje) annyira hosszú, hogy otthoni jelenlétére munkaidő után igényt tart a családja, ezért kevés ideje marad a barátjával való találkozásra.¹⁰ A másik, valószínűbb magyarázat az, hogy a barátok időtöltése nemek szerint eltérő jellegű, legalábbis a családos kortól kezdődően. A tipikusan női munkák (gyermeknevelés, gyermekszállítás, főzés, bevásárlás) együtt is végezhetők, a barátnők számára közös időtöltésre nyújtanak lehetőséget. A férfiak nem a háztartással kapcsolatos munkák ürügyén töltенék együtt idejüket, így találkozásuk a „család idejéből” vesz el időt, amit a családos férfi nehezen engedhet meg magának.

A nyugati nagyvárosokban a szingli társadalom mint önszerveződő közösség rendszeres kapcsolattartási lehetőséget nyújt a fiatal függetlenek számára a hasonló

⁹ Utasi Ágnes vizsgálati eredményei szerint (Utasi 2003) a diplomás nőkre a férfiakhoz képest fokozottan érvényes az, hogy rendelkeznek bizalmas baráttal. Ez elsősorban a nemek közötti társadalmi hátrány kompenzálásának szándékával magyarázható, másrészt elképzelhető, hogy a nők fokozottabban igénylik a bizalmas kötődést.

A szinglik között ebben a kis mintában ilyen különbséget nem tapasztaltam; a teljes szingli-populációban természetesen létezhet.

¹⁰ A házaspárok kapcsolati hálójában amúgy is a házaspárok a kedvezményezettek a szinglikhez képest, hiszen velük közös családi jellegű szabadidős tevékenységek folytathatók, akár gyermekekkel együtt is.

életformát folytatókkal a szingli-klubok révén. Az „individualista privatizmus”¹¹ nem személyes elszigetelődésként értelmezi az individualizációt, hanem „a hasonló gondolkodásúakkal való kommunikációként, mely érzelmi támaszt nyújt, és végigkíséri az egyéni emancipáció folyamatát” (Meyer 1992, idézi Hradil 1997). Egyfajta szingli csoportidentitás mutatható ki, legalábbis a nagyvárosokban, melynek fontos eleme a személyes függetlenség ideológiája.¹²

Interjúalanyaim kapcsolati hálója nem épül más egyedül élőkre. Kollektív szingli identitás és szándékos kapcsolatteremtés egyfajta közös ideológia alapján (még) nem létezik ebben a csoportban. Mi több, az érvelések szintjén ez a feltételezett kapcsolat megfordul: azért van idejük egymásra a barátoknak, mivel éppen mindketten egyedül élnek. A barátság régebbi, a hosszabb-rövidebb ideig tartó partnerhiány pedig lehetőséget (értsd: időt) teremt a szoros kapcsolattartásra, mintsem hogy létrehozza azt.

A szingli-szingli barátságok másik „forgatókönyve” szerint a baráti kör a régi maradt, ám a többség idővel családot alapított. Most a körnek az a két tagja került egymással szorosabb kapcsolatba, aki egyedül él, ám nem a hasonló léthelyzet és élmények okán, hanem a kapcsolat ápolásához rendelkezésükre álló időnek köszönhetően.

A kommunikáció intenzitása a barátok aktuális életformájától függ: attól, hogy csak egyikük él-e egyedül vagy éppen mindketten társtalanok. Ez azonban csak a kapcsolat objektíve mérhető szorosságának, azaz a kapcsolattartás gyakoriságának a mutatója. A barátság szubjektíve érzékelt erőssége ennek nem függvénye: a barátságok legtöbb esetben túlélnek a kommunikációs ínséget. Ezt bizonyítja, hogy mihelyt valaki szinglivé válik, „előkerülnek” a régi barátok és beváltják a hozzájuk fűzött reményt:

¹¹ Az individualizáció nem egy visszafordíthatatlan, az egyedül élő életformájának egyeduralmához vezető folyamat, hanem a „privatizmusnak” több típusát hozza létre - véli Meyer, aki a „partnerkapcsolat-orientált”, a „gyermekorientált” és az „individualista privatizmust” különbözteti meg egymástól (Hradil 1997).

¹² Természetesen a nyugati szinglik esetében sem mindig tudatosan vállalt életformáról van szó.

válságos időszakban számítani lehet rájuk. A szoros barátságok régiek, nagyrészt a gyermekkorból, a középiskolából vagy az egyetemi évekből maradtak fenn és kiállták az idő próbáját.

A társas elszigetelődés, illetve annak veszélye nem a nő-férfi választóvonal mentén alakul ki, legalábbis nem elsősorban. A bizalmas baráti kötődés hiányától elsősorban azok a szinglik szenvednek, akik már felnőtt korukban, egyedül költöztek Budapestre. Ezen belül is azok, akik már az egyetem elvégzése után, munkavégzés céljából jöttek a fővárosba, kiszakadva otthoni kapcsolatrendszerükből. A földrajzi mobilitás kétségtelenül negatív hatással van a baráti kapcsolatokra, hiszen nagy távolságból, ritka találkozásokkal nehezen ápolhatók. Az elszigetelődés valószínűségét az is növeli, hogy a bizalmas barátságok leginkább a gyermekkorban vagy a korai felnőttkorban alakulnak ki; a földrajzilag mobil szinglik is otthon hagytak régi barátságokat. Jobb helyzetben vannak azok, akik már egyetemi éveikre Budapestre költöztek, és a viszonylag szabad diákévek alatt, amikor több idejük volt rá, jó baráti kapcsolatokat alakítottak ki. A földrajzi mobilitás másik típusa, a hosszú külföldi tartózkodás utáni hazaköltözés a korábbi kapcsolati hálóból való kiszakadással jár és rövidebb-hosszabb távú elszigetelődést okozhat. A külföldről több év után hazatért szingli azt érzékeli, hogy itthoni barátai élete nélküle is tovább zajlott, és már nem találja helyét a régi baráti körben. A barátok hiánya a hontalanság érzését kelti, ami hosszú ideig visszailleszkedési képtelenséget okozhat a hazatelepült számára.

Adataink alapján azt mondhatjuk, a budapesti jól képzett fiatal szinglik nem „gyűjtene” barátokat. Sokkal inkább a baráti kapcsolatok idő- és energiaigényességét hangsúlyozzák. Hosszú ideig elszigetelten, szoros baráti kapcsolat nélkül kevesen élnek közülük, hiszen „a forrásokban gazdagabbak a szociális tőkék piacán is csereképesebbek, nagyobb eséllyel van bizalmas barátjuk” (Utasi 2003: 39). Az általunk vizsgált szinglik általában egy-két bizalmas baráttal rendelkeznek. Ismeretségi körük

lehet ennél sokkal szélesebb – ez elsősorban a közéletben is aktív fiatal férfiak esetében van így -, ám barátjuknak rendszerint kis számú egyént tartanak. Ezeket a kapcsolatokat semmi esetre sem a szingli életforma hatására, „elővigyázatossági” megfontolások alapján alakítják ki, ahogy azt Beck tanácsolja, hiszen a közeli barátságok életformájuknál régebbiek és párkapcsolatuk idején is tartottak. A nyugati és a magyar szinglik baráti kapcsolatai közötti számbeli különbség alapján elhamarkodott lehet arra következtetni, hogy amott az előrehaladt individualizációs folyamat kísérőjelenségeként nagyszámú instrumentális barátság kiépítésének vagyunk tanúi, míg itthon a nagyrészt nem tervezetten és semmi esetre sem véglegesen egyedül élő fiatalok kevesebb baráti kapcsolata ugyanennek az individualizációnak a kezdetleges voltát, esetleg teljes hiányát jelzi. Az individualizáció mértékének a szabadon választott kapcsolatok, a barátságok száma nem lehet érvényes mutatója addig, amíg nem határoztuk meg a „barátság” értelmezési tartományát.¹³ A „bizalmas baráti kötődés” az egyes társadalmakban, sőt azok alsoportjaiban is mást és mást jelenthet. A magyar szingliknek a nyugatiakénál sokkal szűkebb kapcsolati hálója azt is jelezheti, hogy nálunk a barátság fogalma szigorúbb kritériumokon alapul.

3. Milyen társra vágyik a jól szituált szingli? Az elvárások struktúrája

„A magasabb igényszint gátolja az állandó partnerkapcsolatok létrejöttét és fennmaradását” (Utasi 2001: 120). Nyugat-európai kutatási eredmények szerint a magas mérce elsősorban a jól szituált fiatal nők életét keserítheti meg, akik társkereséskor kevésbé néznek körül a társadalmi létra alsóbb fokain.¹⁴ A magas státusú férfiaknál, a nőkkel ellentétben, a házassági homogámia elvének megszegése ritkábban számít kompromisszumnak.

¹³ Általában véve is kérdéses, hogy a barátságok száma lehet-e az individualizáció előrehaladottságának mércéje.

¹⁴ Az is elképzelhető, hogy nem a nők zárják ki az alacsonyabb státusú férfival való kapcsolat lehetőségét, hanem az ilyen férfi nem szeretne maga mellé nála magasabb társadalmi státusú nőt.

Vizsgálódásom fényében ezt a – nyugati szakirodalomban is elterjedt – vélekedést szkeptikusan kell kezelnünk, legalábbis hazai talajon. A felső közép vagy felső réteghez tartozó férfiak elvárásai ugyanis - legalábbis a megfogalmazások szintjén - rendszeresen sokrétűbbek, mint a nőkéi. A magasan képzett, gyakran doktori fokozattal rendelkező férfiak egyszerre két szempontból közelítenek az elképzelt társ kérdéséhez: férfiként és a társadalmi életben aktív értelmiségiként. Ez a társként elképzelt nők elé fokozott, gyakran egymással ellentétes elvárásokat állít.

Férfiként a hagyományos nemi szerepek alapján épül fel a várakozások struktúrája. Elsődleges szempont, hogy a nő képes legyen az otthoni nyugodt légkör kialakítására, amely a férfi számára a rendszerint igénybevevő, sok felelősséggel járó munkájához az érzelmi háttérrel biztosítja. A nő érjen rá és ne legyen stresszes az élete.

A családi tűzhely melegen tartása a szó szoros értelmében is a férfiak alapvető elvárása a nőkkel szemben. A főzést magától értetődően női szerepkörként tételezi ez a felfogás, mely ugyan nem jár együtt a konyhai-háztartási-gyermeknevelési munkamegosztás teljes tagadásával, ám időigényes tevékenységként inkább a nőtől várható el, hogy rendszeresen ellássa ezt a feladatkört.

A másik oldalon a felső értelmiségi lét okán megfogalmazott elváráshalmazt találjuk. Az iskolai végzettség önmagában nem fontos, de a hasonló gondolkodásmód és érdeklődési kör igen. A diploma így közvetetten válik elsődleges szemponttá a férfiak társkeresésében. Ha végletekig visszük a gondolatot: nemcsak a sikeres párkapcsolat, hanem a szerelem feltétele is a diploma. Ahogy egyik interjúalanyom fogalmazott: „Hogy most én mitől leszek szerelmes? Nyilván kell, hogy tetsszen nekem, és hogy hasonló érdeklődési körünk legyen. Mondjuk, azt kevésbé tartom valószínűnek, hogy olyasvalakit szeressek meg, akinek nyolc általános a végzettsége.”

A diploma közvetett megjelenésének másik oka az önálló egzisztencia fontosságának, mint a nővel szembeni elvárásnak a hangsúlyozása. Ezt az igényt az

anyagi kihasználtságtól való félelemmel hozzák összefüggésbe úgy a férfiak, mint a nők.

„Legyen megfelelően szocializálva”, „legyen igényes önmagával szemben”, „olvasson vagy legyen határozott véleménye”, „tudja, hogy mit akar”, „ne legyenek önértékelési gondjai”, „felvilágosult modern ember” legyen, „meg lehessen vele jelenni”, „legyen csinos” – folytatódik az elvárások listája. Leendő partnerében önmaga számára szellemi társat és az értelmiségi-szakmai körökben megmutatható, sőt büszkén vállalható „escort-szolgálatot” szeretne látni az értelmiségi szingli férfi. Másrésztől, mint láttuk, a hagyományos női feladatok ellátása elengedhetetlen ahhoz, hogy a nő potenciális élettársaként jelenhessen meg a férfi számára.

A nők, úgy tűnik, nem helyezik annyira magasra a mércét, mint nyugati társaik, akiket magas végzettségük gyakran egyedüllétre predesztinál. Mi több, a férfiakkal szembeni igényeik realiztikusabbak, mint a férfiak elvárásai a nőkkel szemben. Ebben kétségtelenül szerepet játszhat az, hogy családalapításra, elsősorban gyermekvállalásra kevesebb idő áll rendelkezésükre, mint a hasonló korú férfiaknak. Ám az a tény, hogy egyedül élnek azt valószínűsíti, hogy számukra kedvezőtlen kompromisszumot nem kötnek pusztán a kapcsolat létrejöttéért. A nők érvelési stratégiájának domináns eleme az egészséges kompromisszumkészség hangsúlyozása és az ideálkergetés vádjának hátrítása.

A házastársi/élettársi viszony fő konfliktusforrásaként a férfi esetleges kisebbségi érzése jelenik meg a nők elbeszéléseiben. Ne legyen frusztrált a férjem/partnerem azért, mert én többre viszem nála – így foglalhatnánk össze a női elvárások mozgatórugóját, a felek közötti *legalább egyenlő* társadalmi helyzetet. Ennek két összetevője az anyagi helyzet és a diploma. Ugyanazokkal az alapelvárásokkal találkozunk tehát, mint amiket a férfiak a nőkkel szemben megfogalmaztak. Az érvelés módja viszont különböző. Nem a hasonló érdeklődési kör, a lehetséges szellemi

kapcsolódási pont miatt szeretné a szingli nő, hogy partnere többet tudjon, szélesebb ismeretanyaggal rendelkezzen nála. Legalábbis nem ez a döntő érv. Hanem az, hogy „a nő ne legyen okosabb a férfinál”.

A férfi kisebbségi komplexusai helyett a női kisebbség önkéntes vállalása (a szakmai hierarchiában előbbre jutott, jól szituált partner választása) jelentheti a mentőövet a jövőbeni kapcsolat számára.¹⁵ Az említett kisebbség feltételezése a kevésbé képzett férfinál a nemi szerepek olyan felfogásában gyökerezik, amely magánéleti kérdésekben (is) a férfire bízta a döntést, nagyobb tudása és az ebből származó családon belüli tekintélye okán. Ez a tudás magánéleti vetülete. A „többre vinni” kifejezés ugyanennek a társadalmi dimenziója: látható, mérhető mutatói a tudás formális igazolásával megszerezhető szakmai pozíció és a kereset.

A feltételezett frusztráció motívuma mellett a férfi önálló egzisztenciája mint feltétel az esetleges hátsó szándék (a kész háztartásba való ki nem érdemelt beköltözés) lehetőségének kiküszöbölése miatt is fontos. Másrészt az is problémát jelent, ha a férfi túl vagyonos, hiszen a független nő öntudatát sértheti.

A hagyományos háztartási feladatok ellátására való hajlandóság, mi több, az eziránti vágy a szingli nő narratívájának meghatározó eleme, még a magasan iskolázott fővárosi csoportban is. Az eltartott státus azonban szemléletüktől idegen, mert az anyagi rászorultság és a lekötöttség érzésével társul. Nemcsak a férfiak nem szeretnék eltartani a nőket, de a nők sem vágnak erre. Hangsúlyos követelmény viszont a férfiakkal szemben a céltudatosság és az ehhez kapcsolódó tervezni tudás. Ahogy a férfi számára a nő az otthon melegét (is) biztosítja, úgy az anyagiilag független nő szemében a férfi szerep alapeleme a védelmező funkció: legyen biztos pont, amire támaszkodni lehet.

¹⁵ Ne feledkezzünk meg arról, hogy a nemi szerepek konvencionális felfogásában a szakmai életben és az anyagi terén elért mérsékelt sikerek a nők számára gyakran nem járnak kisebbségi érzéssel, hanem az élet természetes rendjét jelzik. Talán ezért vállalnának a szingli nők olyan párkapcsolatot, amelyben a felek a hagyományos nemi-hatalmi konstelláció által számukra kijelölt helyen állnak.

A szinglik jövődő partnerükkel szembeni elvárásai struktúrája tehát a messzemenőig szerepkonform. Ebből a körből új, individualizáltak nevezhető elvárásokkal nem az emancipációra törekvő nők, hanem éppen a férfiak lépnek ki, akik a hagyományos női szerepnek való megfelelés *mellett* a hasonló (vagy csak valamivel, maximum egy doktori fokozatnyival kisebb) iskolai végzettséget és az ennek megfelelő szakmai-kereseti viszonyokat is fontosnak tartják a párválasztásban.

4. Társkereső szinglik

Interjúalanyaim „nyitott szemmel járnak a világban”, nem szeretnék elszalasztani az adódó ismerkedési lehetőségeket. Ez az alapvető nyitottság és társkereső attitűd is megerősíti feltételezésünket, miszerint a fiatal magyar szingli életformáját átmenetinek fogja fel, függetlenül attól, hogy szándékosan választotta-e vagy akarata ellenére él egyedül.

A társra találást két körülmény nehezíti: a hosszú munkaidő és az ismerkedési lehetőségek hiánya. Utóbbi a nagyobb probléma, hiszen még azok is, akiknek van elég szabadidejük az ismerkedési lehetőségek korlátozott voltáról számolnak be. Elképzelhető, hogy összességében is fogyóban vannak az ismerkedési lehetőségek, de valószínűbb, hogy kor- és státus-specifikus problémával állunk szemben. A baráti kör nagy része családot alapított, nincsenek olyan közös tevékenységek, amelyek évekkal ezelőtt ismerkedésre alkalmasak lehettek volna (kirándulás, házibuli). Ami a társadalmi státust illeti, nehézséget jelent az értelmiségi léthez „méltó” ismerkedési helyszínek hiánya: a zenés szórakozóhelyek látogatásából a legtöbb harmincas szingli nemcsak „kiöregedett”, hanem „rangon alulinak” is tartja az ilyen tevékenységet. A „rangon aluli” helyszínek kérdéséhez kapcsolódik az is, hogy az egyedül élők számára szervezett, társkereséssel egybekötött, zenés-táncos szórakozóhelyek látogatását messze elkerülik a magasan képzett szinglik.

Aki mégis rászánja magát a szombat esti diszkóra, az arról számol be, hogy a szórakozóhelyekre sokkal fiatalabbak járnak, és hosszú távú kapcsolat ott amúgy sem tud kialakulni, hiszen „egyértelmű, hogy ott mindenki kalandot keres”. Ahol pedig egy értelmiségi megfordul, például színházban, oda eleve társsal megy az ember, s nem ismerkedési szándékkal.

Sokrétűek a munkahelyi ismerkedéssel kapcsolatos nehézségek is: noha ez lenne az ideális helyszín, hiszen az ember ott ölti ideje nagy részét, sok munkahelyen erőteljes a nemi vagy életkori koncentráció. A családsegítő szolgálat munkatársai túlnyomórészt nők, az Akadémia kutatóintézeteiben többnyire az idősebb generáció van jelen. Ha nem ez a helyzet, akkor hasonló a probléma, mint a baráti társaságban - a legtöbb munkatárs már családos. Röviden: a munkahely ritkán megfelelő terep az ismerkedésre.

Maradnak az intézményes társkeresési fórumok. Két kivétellel interjúalanyaim mind próbálkoztak már különböző intézményes társkeresési módszerekkel: leggyakrabban az interneten keresztül, továbbá újsághirdetés, társkereső iroda és sms-szolgáltatás útján. Legtöbben ma is igénybe veszik ezeknek a szolgáltatásoknak valamelyikét.

A szinglik tehát időt, energiát, nem ritkán pénzt fektetnek a társkeresésbe. Hogyan működik az intézményes társkeresés? Az alábbi folyamatábrákon elsőként a leggyakrabban használt szolgáltatás, az internetes társkeresés „forgatókönyvét” vázoló. Részlépéseiben valamelyest eltérő, de struktúrájában hasonló minta alkalmazható az újsághirdetésen, sms-ben és társkereső irodán keresztül történő társkeresésére. A második ábra ezért az intézmények által közvetített társkeresés általánosított forgatókönyvét mutatja be.

Az internetes keresésnél (1. ábra) azt látjuk, hogy a férfi nem „hirdeti”, nem „reklámozza” magát, hanem a nőkről rendelkezésre álló alapinformációk alapján a kínálatból keres, majd kezdeményez. Nézzünk egy másik társkeresési módot, a

klasszikus újsághirdetés példáját! (2. ábra). Azt látjuk, hogy ha az első hirdetés feladója a férfi és erre a nőnek kell reagálnia, a tényleges kapcsolatfelvétel ekkor is a férfi feladata marad, hiszen a nő első lépésben csak az elérhetőségét adja meg neki és jelentkezésére vár.¹⁶ A nő viszonylag passzív, várakozó szerepet tölt be a társkeresés során.¹⁷

A kapcsolatteremtés módjával szemben női elvárás a férfi visszafogott kezdeményezése. Bemutató levele ne legyen túl hosszú, terjengős; tudja, hogy mit akar, de ne írjon magáról öntelten. Valamennyi intézményes kapcsolatteremtési forma, legalábbis első lépésben, a férfiak közeledésére, részletesebb bemutatkozására és szándékainak kifürkészésére alapoz. A nők a „kivárás” stratégiájával élnek: „Én ha össze is ismerkedek valakivel és utána ő nem hív fel, akkor én nem fogom felhívni, mert én nő vagyok” – meséli egyik női interjúalanyom. A nő – legalábbis ebben a kezdeti fázisban – nem a férfi udvarlására vár. Sőt az udvarlás az ismerkedési szakaszban nemcsak régmódinak, de mellébeszélésnek is tűnik számára. A kapcsolatfelvételt azonban a férfinak kell kezdeményeznie.

Ha megtörtént a kapcsolatfelvétel és a levelezés/telefonálás alapján a felek szimpatikusak egymásnak, lehetőség nyílik az első személyes találkozásra. A férfiak a tervezők: ők hívják vacsorára a nőt, ők határozzák meg a helyszínt. A férfi tehát kezdeményező, gáláns anyagi szolgáltató - ő fizeti a vacsorát, esetleg virágot visz a nőnek - és sikeres találka esetén a további kapcsolattartás kezdeményezője.

Az első randevún a férfival szembeni elsődleges női elvárás az, hogy anyagi kivitelező szerepéhez hű legyen. A férfi pedig azt szeretné, hogy a nő megvárja kezdeményezését, hangsúlyosan a szexualitás terén. Egyik interjúalanyom az első

¹⁶ Ezért hosszabb egy lépéssel a társkeresés, amikor a férfi adja fel a hirdetést (ld. a 4. ábrát).

¹⁷ Fontos itt megjegyezni, hogy az internetes (és az egyéb intézményes) társkeresésnek nem ez a kötelező menete, hiszen a kapcsolatfelvétel kezdeményezője bármely fél lehet.

randevú sikertelenségét, a további kapcsolat elmaradását partnere szerephűtlenségének, a konvencionális női szerepkörből való kilépésének számlájára írja.

Míndez arra utal, hogy a tradicionális nemi-hatalmi konstelláció kialakítása a kapcsolatfelvétel alkalmával és fenntartása az első találka során a jó benyomás kialakításának fő eszköze mindkét fél számára. A nemi szerepekben bekövetkezett változások ellenére az ismerkedésre, a tervezett első randevúra vonatkozó interperszonális forgatókönyvek messzemenően konvencionálisak és a hagyományos nemi viszonyokra épülnek.

Zárszó

A szinglik érvelései életformájukra és mikrotársadalmi kapcsolatrendszerükre vonatkozóan arra világítottak rá, hogy szingli-identitás nálunk (még) nem létezik, legalábbis nem olyan formában, mint amelyenről a nyugati kutatások beszámolnak. A magyar szingli identitása nem életformája köré épül, hiszen az „egyedüllét” ritkán van összhangban hosszútávú életterveivel. Ez tette szükségessé a két utólag bevezetett témakör - a vágyott partnerrel szembeni elvárások és a társkeresési szokások - vizsgálatát.

Az individualizációs tézis Nyugaton sem érvényes általánosan, ám a jól szituált, magasan képzett fiatalok körében végzett empirikus kutatások alapján – csakis erre a csoportra vonatkozóan - alátámasztást nyert. Ezzel szemben hazai eredményeim így összegezhető: az egyszemélyes háztartások növekvő számának hátterében még a magas státusú, a nyugati minták átvételére hajlamos nagyvárosi fiatalok esetében sem az uralkodó társadalmi norma (a családi élet) megkérdőjelezése áll. Sőt még azok a szinglik is legitimnek tekintik a hagyományos normát, akik többgenerációs, jómódú,

budapesti értelmiségi családból származnak.¹⁸ Az érintettek saját magyarázata leggyakrabban negatívként megélt életformájukra tulajdonképpen nem más, mint a hagyományos szociálpszichológiai magyarázat, mely az embert eredendően társas lényként definiálja. Az egyedüllét ebből a szemszögből a „teljes élet” akadály.

Eredményeim fényében elmondható, hogy az individualizációs tézis, mely a szingli életforma terjedését tudatosan vállalt stratégiaként értelmezi, (ma) Magyarországon nem állja meg a helyét. Létezik és terjed az életforma, léteznek hozzá az anyagi feltételek,¹⁹ de hiányzik a „sikeressé”, irigylésre méltóvá válásához szükséges kulturális és pszichológiai feltételrendszer. Azt a tényt, hogy nálunk nem a nyugati típusú, önként vállalt, véglegesnek értelmezett szingli életforma, hanem annak az érintettek szemében (is) „negatív előjelű” változata van terjedőben, egyéb – nem anyagi - tényezőkkel magyarázhatjuk. Ezzel összefüggésben a következő, még tesztelésre váró hipotézisek tűnnek valószínűnek:

1. A saját életforma megítélését kulturális tényezők befolyásolják: a hagyományok, a szocializáció és a közvetlen környezeti minták.
2. Nálunk a szociálpolitika rendszere a kiscsaládra épül, ami normává emeli az uralkodó társadalmi modellt, ezáltal táptalaja a többség negatív vélekedésének az egyedül élőkkel szemben.
3. Magyarországon néhány évtizedes késéssel érvényesülni fognak a nyugati tendenciák, ha a szingli életforma társadalmilag elfogadottá válik, s lesz „erkölcsi alapja” a tartósan vállalt egyedüllétnek.

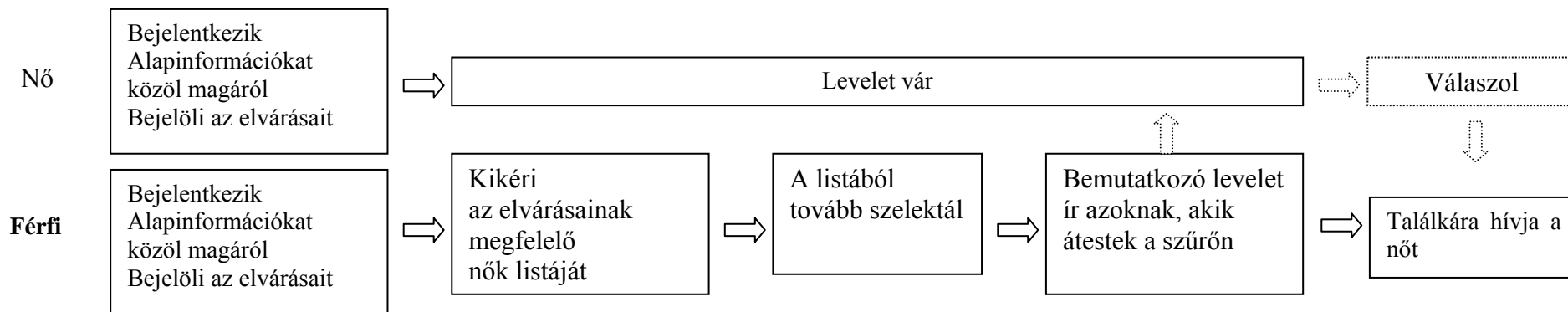
¹⁸ Két kivétellel valamennyi interjúalanyom értelmiségi szülők gyermeke, illetve legalább az egyik szülője egyetemet végzett.

¹⁹ Értsd: ebben a társadalmi csoportban.

IRODALOM

- Bachmann, Ronald (1992): Singles. Frankfurt a. M.: Peter Lang
- Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég Kiadó
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth (2001): Individualization. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth (1991): Das ganz normale Chaos der Liebe. Frankfurt a. M.: Suhrkamp
- Giddens, Anthony (1992): The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge: Polity Press
- Hradil, Stefan (1997): Die „Single-Gesellschaft“. München: Verlag C. H. Beck
- Inglehart, Ronald (1990): Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald (1997): Modernization and Postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Müller, Hans-Peter (1989): Lebensstile. Ein neues Paradigma der Differenzierungs- und Ungleichheitsforschung. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Jg. 41: 53-71
- Schulze, Gerhard (2000): Az élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása (Részlet az I. fejezetből). In: Szociológiai Figyelő 2000/ősz: 135-157
- Schulze, Gerhard (1992): Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. Frankfurt/New York: Campus Verlag
- Tóth Olga (1997): A házassággal, a válással és a gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdök. Magyarországon – nemzetközi összehasonlításban. Budapest: MTA Szociológiai Intézet
- Utasi Ágnes (2002): A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Budapest: Új Mandátum
- Utasi Ágnes (2001): A fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások – Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. Budapest: Társasági és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága
- Utasi Ágnes (2003): Független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In: Spéder Zsolt (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó

1. ábra: Az internetes társkeresés forgatókönyve

2. ábra: Az intézmények által közvetített társkeresés általános forgatókönyve

